

Дмитро Малаков — дослідник і співбесідник

З Дмитром Васильовичем Малаковим я познайомився спочатку заочно. У листопаді 2002 року, вже не пам'ятаю, як саме (тоді я рідко бував у Києві), дізнався про майбутню презентацію його книги «Оті два роки. У Києві при німцях». Назва книги відразу зацікавила. Київ «при німцях» на той момент був ще не так далекий від нас за часом; поспілкуватися з кимось із свідків німецької окупації було цілком реально. Але *чесних* книг про «ті два роки» було – як то кажуть, на пальцях однієї руки. За радянських часів, як ми знаємо, згадувати про окупацію «рекомендувалося» тільки в аспекті «героїчної боротьби радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками». Про те, що містяни, в яких не залишилося вибору, мали якимось чином виживати, одягатися, заробляти собі на харчування, виховувати дітей – а для цього, хочеш не хочеш, потрібно було взаємодіяти з окупаційною владою – краще було не особливо пригадувати. Звісно, через десять років після падіння радянської влади, а особливо після прочитання «Бабиного Яру» Анатолія Кузнецова, якихось, даруйте за банальний штамп, сенсаційних одкровень чекати не доводилося. Проте книга про окупацію від її живого свідка була – для поціновувачів — явищем аж ніяк не рядовим.

Вже багато років я колекціоную автографи. Якщо немає можливості підписати книгу в автора особисто — прошу колег прийти на допомогу. Так сталося й того разу. Попросив співробітницю відвідати презентацію, купити для мене примірник і отримати автограф. Так у мене вперше з'явилася книга Дмитра Васильовича, відразу з дарчим написом: «Стефану — в New York — від автора <підпис>. 26.XI.02».

Книгу цю я прочитав майже відразу після того, як вона фізично потрапила до мене в руки. Немає сенсу докладно розбирати її – будь-який бажаючий може скласти власне враження. Двома словами: вона виявилася дуже *життєвою*. Що цілком зрозуміло. Як відомо, «Оті два роки...» – та її пізніше, розширене перевидання, «Кияни. Війна. Німці» – не історична розвідка, а автобіографічна повість. Самому автору восени 1941 року виповнилося всього чотири роки. Тому, зрозуміло, до книги ввійшли не тільки

його особисті спогади, а й переказане, перш за все батьками і старшим братом. Однак і сам Дмитро Васильович, безумовно, пам'ятав Київ при німцях не тільки з розповідей. В одну з останніх зустрічей він ділився своїми тодішніми переживаннями: «Пам'ятаю відчуття гіркоти й нерозуміння: чому мене віддають у дитячий будинок, при живій мамі?!» (А віддали його туди, аби врятувати від голоду: в дитячих будинках хоч якось годували.) Дитячі спогади не можуть не бути щирими...

Мені захотілося познайомитися з автором особисто. Посприяв мені в цьому покійний Олександр Анісімов. Пам'ятаю телефонну розмову з ним, своє прохання – мовляв, хотів би звести знайомство з Малаковим – і чомусь прекрасно пам'ятаю відповідну інтонацію Олександра: «Дмитром Васильовичем?.. Так, звичайно, це нескладно». Тоді – це був, імовірно, 2004 рік – Дмитро Васильович ще працював в Музеї історії Києва, в Українському домі. Отримавши від Олександра номер телефона, я легко домовився про зустріч.

Настільки ж чітко пам'ятаю, що дивився я на Дмитра Васильовича (у фігуральному сенсі) знизу догори. Справа була не стільки в різниці у віці (у 2005 році він був рівно вдвічі старший за мене), скільки в розумінні, що переді мною людина, яких мало. А ось він на мене ніякою мірою не дивився зверху вниз. Взагалі не можу собі уявити, щоб Дмитро Васильович коли-небудь на кого-небудь дивився зверху вниз. Повага до будь-якого співрозмовника, до будь-яких питань, думок або висловлювань – по-моєму, він не уявляв собі, що може бути якось інакше.

Якщо розмова звертала вбік від його інтересів або сфери компетенції – він чесно і знову-таки шанобливо промовляв щось на кшталт: «На жаль, тут я не фахівець. Позаяк вас ця тема цікавить – звичайно ж, досліджуйте її. Удачі!» А ось коли тема цікавила його самого...

На жаль, не можу розповісти про Дмитра Васильовича як про дослідника архітектури і біографій архітекторів (він опублікував цілу серію книг про київських зодчих, кожна з яких – повновагове дослідження), оскільки сам у цій темі не компетентний. Моє спілкування з ним

так чи інакше шикувалося навколо теми німецької окупації Києва. У ті роки я захопився колекціонуванням оригінальних фотографій того періоду, зроблених, власне, окупантами; тепер їх, фотографії, в чималих кількостях продають, імовірно, нащадки фотографів. Декілька разів я привозив і показував Дмитру Васильовичу нові «експонати» – і ось тут починалося найцікавіше. Не буде перебільшенням сказати, що ніхто в Києві не міг, глянувши на фотографію, без будь-якої підготовки видати міні-розповідь. «Ось це німецька машина марки "ауто-уніон-хорх". Вона стоїть якраз навпроти будинку № 7 по Хрещатику, в якому до війни було... А ось, дивіться, жінка розглядає німецьких військових, що проходять повз... Вона одягнена урочисто, за тодішньою модою...» Він умів помічати деталі, повз яких багато хто з нас могли пройти сторазово – і робити висновки з цих деталей. Як відомо, старший брат Дмитра Васильовича – Георгій Малаков, був першокласним художником-графіком. У графіці важливий кожен штрих. Дмитро Васильович за освітою й першою професією був інженером – але від генів, вочевидь, нікуди не подітися!..

Він ввів до наукового обігу серію фотографій, зроблених в Києві в перші дні жовтня 1941 року німецьким військовим фотографом Йоганнесом Хеле (Johannes Hähle). Сьогодні плівка Хеле – це свого роду класика жанру; будь-який дослідник, що претендує на мало-мальськи серйозне знайомство з темою окупації Києва, зобов'язаний знати про ці знімки. Вони на те більш ніж заслуговують: це єдина відома нам сьогодні велика добірка кольорових кадрів того періоду в Києві; на них, зокрема, зображений Бабин Яр *відразу після...* І введенням до наукового обігу, і докладною атрибуцією цих кадрів ми зобов'язані Дмитру Васильовичу; він опублікував результати свого дослідження в збірнику «Бабин Яр: людина, влада, історія» у 2004 році.

Інтерес Дмитра Васильовича до фотодокументів і унікальна увага до деталей дозволили йому створити чудову працю, що надовго переживе його самого – трилогію анотованих фотоальбомів про Київ у роки Другої світової війни. Перший – «Київ 1941–1943», побачив світ у 2000 році, другий – «Київ 1939–1945» – у 2005-му. Незабаром після цього, зустрічаючись з автором, я пожартував: «Дмитре Васильовичу, коли ж чекати на альбом "Київ 1937–1947"?» Але вийшло ще цікавіше. Над наступним проектом цієї серії

мені довелося – єдиний раз – співпрацювати з Дмитром Васильовичем. Прекрасно пам'ятаю, як проект стартував. У невеликому кафе на розі Терещенківської та бульвару Шевченка зустрілися Дмитро Васильович, головний редактор київського видавництва «Варто» Олена Насирова й автор цих рядків. Довгого обговорення, власне, не було потрібно: зрозуміло було, що результат не може не бути цікавим, а розподіл ролей було очевидним. Моя роль була мінімальною – надати десь три десятки німецьких фотографій періоду окупації, які до цього не публікувалися й тому були невідомі широкому загалу. Дмитро Васильович, у своїй вже відточеній на той час манері, перетворив кожен фотографію на невелику історію. Книга вийшла в 2009 році під назвою «Київ 1939–1945. Post scriptum». Схожість назви з попередньою не повинна вводити в оману: це було не перевидання, а нова книга. Попри те, що в ній, в силу жанру, немає єдиного безперервного сюжету, її можна не просто дивитись, як фотоальбом, а саме *читати*. Тираж цієї книги, цілком передбачувано, швидко розійшовся; надрукували ще один тираж, якого теж давно немає в продажу. Трилогія стала, не побоюся стандартного виразу, класикою жанру. Одна справа, коли текст пише просто «києвознавець» (як ніколи не любив, так і не люблю це слово), і зовсім інша – коли людина, який пропустила (нехай і в не дуже зрілому віці) ті страшні події через себе. Це відчувається.

Зустрічався з Дмитром Васильовичем я, на жаль, менше, ніж хотілося б. Але вельми примітними є причини цих зустрічей в останні роки.

Двічі я попросив його про інтерв'ю на тему, знову-таки, окупації Києва і пов'язаних з нею подій: цікаво було дізнатися про щось, що не увійшло до його публікацій. Годі й казати, що обидві ці зустрічі перетворилися на свого роду лекції – але не наставника, що вчив молодшого товариша уму-розуму, а Співбесідника, для якого є щирим задоволенням ділитися інформацією та важливо, щоб ця інформація була сприйнята, зафіксована і (що вже тепер прикидатися: всі ми знаємо, що ніхто не буде жити вічно) збережена для нащадків. Дрібна, але, на мій погляд, характерна деталь. Негайно після ввімкнення диктофона Дмитро Васильович почав розмову словами: «Так, давайте зафіксуємо: сьогодні таке-то число такого-то місяця, Київ...». Не буває дрібниць. Все важливо!

Конкретні питання, які я хотів з'ясувати, закінчилися. Не представлялося правильним телефонувати й говорити щось на кшталт: «Дмитре Васильовичу, з вами завжди так цікаво спілкуватися — можна, я приїду, і поговоримо про що-небудь іще?» Але привід знайшовся, причому багаторазовий. Йдеться знову-таки про мою пристрасть до автографів. І вона, пристрасть, стала причиною регулярних зустрічей. Тому що нові книги у Дмитра Васильовича виходили раз на кілька місяців!

Через проблеми зі здоров'ям він наприкінці життя рідко виходив із дому, отже я з черговою книгою в руках приїздив до нього, на Лук'янівку. Зрозуміло, що автографом справа не обмежувалася: розмова кожен раз затягувалася мінімум на півгодини — причому змушений зізнатися, що переривалося спілкування практично завжди з моєї ініціативи: я вічно поспішав! Господар, попри всю свою завантаженість, і не думав «ви-проваджувати» гостя. Знову-таки, не можу собі уявити, аби Дмитро Васильович дав комусь зрозуміти: все, мовляв, ваш час вийшов, не заважайте працювати. Він ділився всім, що міг дати співрозмовнику: якщо не конкретно інформацією, то порадою; якщо не порадою, то просто своїм часом. І йому самому це було приємно.

Його продуктивність як дослідника й автора вражає. Так, зрозуміло, що в останні роки він був

повністю сконцентрований на творчості. Як споживач, насмілюся дещо егоїстично стверджувати: те, що він пішов з Музея історії Києва, було нам, читачам, на благо. Якби він продовжував працювати там до кінця — скоріш за все, залишив би нам менше книг. Як би там не було, кілька нових книг на рік — хто ще так міг або може?!

Абсолютно не думалось, що якась із цих зустрічей або якась із книг стане останньою. Навіть будучи, м'яко кажучи, не в кращій фізичній формі, Дмитро Васильович намагався як мінімум не показувати, що може чогось не встигнути, що наступної зустрічі може й не бути... І він, звичайно, встиг дуже багато. Одну свою книгу він побачив буквально останніми днями. Ще дві, зараз, коли пишу ці рядки, я ще не встиг купити, бо вони, книги, тільки-тільки вийшли з друку. Автографи на них, на жаль, вже ніхто й ніколи не отримає...

Величезне спасибі Вам, Дмитре Васильовичу! За все, що Ви зробили для свого Києва і для нас, його жителів. За те, що Ви слухали нас і ділилися з нами. За те, що Ви донесли до нас пам'ять про часи, які самі ми не застали, але про які хочемо знати все, що можна — зокрема, щоб вони, часи, не повторилися. Нам буде Вас дуже не вистачати. Але Ви зуміли зробити так, що про Вас не доводиться говорити тільки в минулому. Ви не тільки були – Ви є.